

Familie en gezin in de hedendaagse samenleving*

De vormgeving van gezinnen en de rol- en taakverdeling daarin zijn veranderd. In Nederland is het gezinsbeleid echter niet expliciet, maar impliciet. Noodzakelijk is de ontwikkeling van een integraal beleid dat mensen in staat stelt om voor elkaar te zorgen en kinderen op te voeden. De belangrijkste vraag daarbij is: welke randvoorwaarden kunnen de samenleving en overheid ontwikkelen zodat mensen hun opvoedings- en zorgtaken aankunnen. In eerste instantie gaat daarbij de aandacht uit naar drie beleidsterreinen: Financieel en fiscaal beleid; De combinatie van werk en zorg en Opvoedingsondersteuning.

In een snel veranderende samenleving vormen gezin en familie opvallende constanten. Individualisering, economisering, technologisering, schaalvergroting en flexibilisering hebben hun invloed op het gezin, maar vervangen niet de waarde ervan. Voor de meeste mensen is het gezin nog steeds de meest gewenste levensvorm.

Samenlevingsverbanden, gedeelde waarden en normen en het besef dat men op elkaar is aangewezen vormen de basis van solidariteit, persoonlijk en collectief welzijn en het draagvlak voor vooruitgang. Gezin en familie liggen aan de basis van dit sociale weefsel in

de samenleving. Voor de meeste mensen, vroeger en nu, is het daar waar de eerste waarden- en normenoverdracht plaatsvindt, waar we leren wat zorg, solidariteit, verantwoordelijkheid en samen leven inhouden en waar we andere generaties blijvend ontmoeten. Ondanks de importantie van het gezin en van opvoeding en zorg, zijn zij in het publieke en politieke debat jarenlang verwaarloosd. Recente geluiden over normloosheid in de samenleving hebben ervoor gezorgd, dat

Dr. J.E.B. Markvoort

* Bewerking van de discussie-notitie voor de besloten conferentie 'Familie- en gezinsbeleid in de hedendaagse samenleving' van donderdag 13 juni 1996.

vele hoofden zich nu opnieuw over de waarde van sociale verbanden en daarbinnen over de taken van opvoeding en zorg buigen.

Gezin en familie zijn geen nieuwe thema's binnen het CDA. In de afgelopen jaren heeft het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA verschillende studies hieraan gewijd.¹ Ook binnen diverse geledingen van de partij is er blijvende aandacht geweest voor gezin en familie.² In 1995 is besloten de krachten te bundelen en te gaan werken aan de ontwikkeling van een integraal gezins- en familiebeleid. De ontwikkeling van een dergelijk beleid vraagt om meer dan om de ontwikkeling van nieuwe instrumenten. Een overkoepelende visie van waaruit bestaande instrumenten getoetst en nieuwe instrumenten ontwikkeld kunnen worden, is een voorwaarde. Dat maakt de ontwikkeling van gezinsbeleid geen eenvoudige klus, die in korte tijd geklaard kan worden.³

Het doel van gezinsbeleid is structurele aandacht voor en erkenning van opvoeding en zorg en voor de verbanden waarin zij plaatsvinden. Een belangrijk aandachtspunt in de ontwikkeling van gezinsbeleid, is derhalve de definitie van 'gezin'. In het christen-democratisch denken over het gezin, staan duurzame verantwoordelijkheid van volwassenen voor elkaar en voor (hun) kinderen centraal. Vanuit deze visie gezien, richt gezinsbeleid zich niet alleen op de opvoeding van kinderen, maar ook op de zorg van volwassenen voor elkaar. Een dergelijke, brede, definitie vraagt om een duidelijke formulering van doelgroepen bij de ontwikkeling van beleidsinstrumenten. Het opvoeden van kinderen vraagt om andere za-

ken dan het verzorgen van een hulpbehoevende ouder. In het bestek van dit artikel zal met name ingegaan worden op gezinsbeleid voor gezinnen met opgroeiende kinderen.⁴

Aanleiding en redenen voor gezinsbeleid

Goed beschouwd is het vreemd dat het gezin en gezinsbeleid pas nu onderwerp van publieke en politieke discussie zijn in Nederland. Op Europees niveau is de (sociale) positie van gezinnen namelijk al langere tijd aan de orde.⁵ In diverse landen om ons heen wordt familiepolitiek gevoerd en zijn ministers voor Familiezaken aangesteld. Voorbeelden hiervan zijn onder andere Duitsland, België en Noorwegen.

De recente aandacht voor gezinsbeleid lijkt te zijn ontstaan uit een gevoel dat er iets mis is met de overdracht en naleving van normen en waarden in de samenleving en dat gezinnen daarin een rol spelen. Het zou niet goed gaan met het gezin. Diverse onderzoeken (SCP, 1994/Hermanns ca., 1996) geven echter aan dat het met de meeste gezinnen (90%) wel goed gaat en dat ook het grootste deel van de jongeren (80-85%) zonder ernstige problemen door het leven gaat. De vraag is dan ook, waar deze bezorgdheid over gezinnen en over normen en waarden vandaan komt. Zou het mogelijk zijn dat de veranderingen die zich hebben voorgedaan in gezinnen, samenleving en overheidsbeleid debet zijn aan deze onrustgevoelens? Een nadere blik op deze veranderingen.

Veranderde gezinnen, pluriformiteit en rol(her)verdeling

Zorg en opvoeding zijn taken die van oudsher en ook in deze tijd nog steeds grotendeels binnen gezinnen worden

uitgevoerd. De vormgeving van gezinnen is in de loop van de tijd echter veranderd. Daarnaast is de rol- en taakverdeling binnen gezinnen aan verandering onderhevig.

Sinds de jaren vijftig is de pluriformiteit aan leefvormen gegroeid. Relaties zijn in de huidige tijd niet meer voor iedereen voor het leven. Mensen hebben relaties voor het huwelijk, trouwen niet meer allemaal, scheiden soms, vormen stiefgezinnen en leven langere periodes alleen. Mede als gevolg hiervan is een beeld ontstaan van een sterk geïndividualiseerde samenleving, waarin 'volledige' gezinnen met kinderen een minderheid vormen. Echter, ondanks bovengenoemde ontwikkelingen is het aantal gezinnen met kinderen niet afgenomen ten opzichte van de jaren vijftig en groeit zo'n 85% van de kinderen de eerste twee decennia van hun leven op in het huis van hun biologische ouders. Uiteindelijk gaat één zesde van de paren met kinderen uit elkaar. Het aantal éénouder- en stiefgezinnen is relatief nog kleiner dan een eeuw geleden, toen de meeste huwelijken werden ontbonden door vereduwing en ook in deze tijd gaat de meerderheid van de éénoudergezinnen binnen vijf jaar weer over in een twee-oudergezin. De keuzemogelijkheden ten aanzien van gezinsvormen zijn in de afgelopen decennia vergroot, maar het aantal mensen dat blijvend voor alternatieve leefvormen kiest, is relatief klein. De belangrijkste verandering ten opzichte van het verleden is volgens Cuyvers, het ontstaan van een tweetal 'zorgvrije' fasen.⁶ Hij refereert hiermee aan de periode die ontstaat vanaf het moment dat jonge mensen het ouderlijk huis verlaten tot aan het moment dat zij zelf een gezin met kinderen stichten en de periode

vanaf het moment dat de kinderen het huis uitgaan en voordat men zelf hulpbehoevend wordt. Cuyvers gaat hierbij uit van de definitie van gezin, gebruikt door het Nationaal Comité voor het Jaar van het Gezin, waarin een gezin wordt gedefinieerd als "een leefeenheid waarin kinderen worden verzorgd en/of opgevoed". Als geredeneerd wordt vanuit de bredere definitie, die in het christen-democratisch denken wordt gehanteerd, kunnen we hoogstens spreken van periodes waarin zorg een minder dominante plaats inneemt. Zorg beperkt zich in de christen-democratische visie op het gezin namelijk niet tot de zorg voor kinderen, maar houdt ook de zorg voor bijvoorbeeld de eigen ouders in.

Als gevolg van de toenemende (wens tot) arbeidsparticipatie onder vrouwen, is de rol- en taakverdeling binnen gezinnen - zij het in een langzaam tempo - aan verandering onderhevig. Meer vrouwen dan vroeger (moeten en/of willen) werken, veelal in combinatie met zorgtaken. Uit het toekomstonderzoek naar emancipatiebeleid en de levensloop van vrouwen van Keuzenkamp komt naar voren dat 49% van de onderzochte vrouwen, geboren tussen 1964 en 1969, het liefst werk en zorgtaken wil combineren.⁷ Naast deze combinatiegerichte vrouwen, is 16% van deze vrouwen werkgericht en 36% moederschapgericht. Naarmate het opleidingsniveau stijgt, stijgt de wens om te werken. Van de moederschapgerichte vrouwen werkt nog altijd 15%. Dat de combinatie van werk en zorg niet gemakkelijk is, lijkt zich te weerspiegelen in de hoge leeftijd (29 jaar) waarop vrouwen in Nederland hun eerste kind krijgen. Sinds de jaren vijftig, waarin de arbeid binnenshuis tot een

volledige dagtaak was uitgegroeid en de vrouw zich, door het gestegen welvaartspeil, geheel kon wijden aan huishouden en opvoeding is de emotionele verzorging van de huisgenoten centraal komen te staan.⁸ Deze 'emotionalisering' van de zorg en opvoeding, lijkt zich in de jaren daarna uitgebreid te hebben, maar dient nu gecombineerd te worden met betaalde arbeid. De groeiende arbeidsparticipatie van vrouwen vraagt om flexibilisering van werk

en om herverdeling van zorgtaken. Mannen, overheid en werkgevers zullen mede zorgverantwoordelijkheid moeten dragen. Andere maatschappelijke sferen dienen tevens te anticiperen op het feit dat zowel vrouwen als mannen in toenemende mate werk en zorg (dienen te) combineren. Tot nu toe loopt de herverdeling van zorgtaken en de flexibilisering van arbeid niet synchroon met de arbeidsparticipatie van vrouwen.

Dit zorgt voor knelpunten. Zo is er sprake van een onevenredige belasting van mannen en vrouwen als het gaat om het aantal werk- en zorguren; vrouwen dragen nog altijd de grootste verantwoordelijkheid voor de zorg, ook als zij werken. Daarnaast is chronische vermoeidheid bij ouders, die beiden werken en kinderen opvoeden, een veel voorkomende klacht.

Met name vrouwen proberen zorg en werk te combineren en ondersteunen daarmee het belang van opvoeden en zorgen. Als de samenleving ook het belang ziet van een goede opvoeding van kinderen en een goede zorg voor kinderen en volwassenen die zorg behoe-

ven dan zal zij ook keuzen hiervoor moeten maken.

Veranderde samenleving: rationalisering

Gezinnen veranderen niet in een isolement. Ook de samenleving als geheel is veranderd door processen van individualisering en emancipatie. Daarnaast lijkt de samenleving in de afgelopen jaren in toenemende mate gedomineerd te worden door waarden en normen van 'efficiëntie, calculeerbaarheid en demystificatie'.

De door de socioloog Max Weber aan het begin van deze eeuw voorspelde toenemende rationalisering van de westerse samenleving lijkt bewaarheid te worden.⁹ De sfeer van het werk is enorm veranderd door technologische ontwikkelingen. Als gevolg van de vergrote communicatiemogelijkheden zijn nieuwe werkvormen mogelijk en doordat hogere eisen gesteld worden aan kwaliteit en tempo van het

werk en de bereikbaarheid van de werknemer, is de werkdruk verhoogd. Door de druk van concurrentie wordt grotere flexibiliteit van werknemers gevraagd, die zij ook zullen moeten leveren in een tijd waarin de banen - mede door technologisering - niet meer ruimschoots aanwezig zijn. De economie is een dominante factor geworden, het marktdenken is niet meer beperkt tot de commerciële bedrijven, ook de non-profitsector verzakelijkt. Door de secularisering heeft niet alleen het vaste morele kader dat religie lange tijd heeft geboden, aan betekenis ingeboet, maar is ook de sociale rol van de kerk in de samenleving afgenomen. Een deel van

---

Een overkoepelende visie van waaruit bestaande instrumenten getoetst en nieuwe instrumenten ontwikkeld kunnen worden, is een voorwaarde voor gezinsbeleid

---

de sociale controle en de overdracht van (christelijke) normen en waarden is hierdoor weggevallen. Professionele organisaties hebben dit gedeeltelijk overgenomen, maar kunnen kerken hierin niet vervangen. Vele professionele organisaties beschikken niet over een levensbeschouwelijke identiteit of dragen deze niet uit en de overdracht van waarden en normen behoort veelal niet tot hun primaire doelstellingen. Dit betekent dat ouders en scholen in grotere mate verantwoordelijk zijn geworden voor de overdracht van (christelijke) normen en waarden.

Opvallend is overigens dat na het zogenaamde 'ik-tijdperk' in de jaren tachtig, er de laatste jaren opnieuw aandacht is voor zingevingsvraagstukken en religie. Voorbeelden hiervan zijn de belangstelling voor andere godsdiensten, vaak onder de noemer 'New Age', de groeiende opkomst bij bijvoorbeeld de EO-Jongerendagen en de actuele discussie over normen en waarden. Deze hernieuwde belangstelling voor zingeving lijkt een reactie te zijn op de sterke rationalisering en de daarmee samenhangende 'dehumanisering' van de samenleving. Want ondanks de emotionalisering van relaties en zorg, worden professionele en informele zorg en opvoeding, maatschappelijk matig gewaardeerd.

Overheidsbeleid

Ook het overheidsbeleid is niet in alle opzichten zorg- en opvoedingsvriendelijk. Inventarisatie van beleidsmaatregelen in Nederland laat zien dat er al jaren sprake is van gezinsbeleid. Alleen is dit beleid, zoals Gerris aangeeft, niet expliciet.¹⁰ Op verschillende terreinen bestaan er maatregelen die gericht zijn op kinderen, gezinnen en families. Voorbeelden hiervan zijn beleidsmaat-

regelen op het gebied van de combinatie van betaalde arbeid met zorgtaken, kostwinnerschap, kinderbijslag, ouderschaps- en zwangerschapsverlof, rechten van kinderen en jeugdigen op een positieve opvoedingsomgeving, sociale zekerheid voor jongeren en ouderen, arbeidstijden, kinderopvang, jeugdhulpverlening en kindbescherming. Dit impliciete gezinsbeleid is, zo blijkt uit internationale vergelijkingen op sommige terreinen zeer gezinsvriendelijk. Op andere terreinen worden gezin, familie, zorg en opvoeding echter onder druk gezet.

Dit laatste lijkt met name te gebeuren door de verdere individualisering van het overheidsbeleid, die op dit moment gaande is. Door een geïndividualiseerd overheidsbeleid worden mensen in financiële en andere zin op zichzelf teruggeworpen. Een voorbeeld hiervan is de 1990-maatregel, die onder andere economische zelfstandigheid voor iedere burger die in 1990 achttien jaar of jonger was, vereist. Bij een te vergaande individualisering van het beleid kunnen de posities van gezinnen en verzorgers bekneld raken. De recente maatregelen van het huidige kabinet met betrekking tot de Algemene Bijstandswet, waarin de arbeidsplicht voor de alleenstaande ouder is gewijzigd, de Algemene Nabestaandenwet, waarin een zwaardere arbeidsplicht geldt dan in de Algemene Weduwen- en Wezenwet, en de Werkloosheidswet (WW), waar nu een langere arbeidsduur wordt vereist voor het recht op uitkering, zijn hier voorbeelden van. Deze maatregelen leggen een individuele arbeidsplicht op aan mensen die zorgtaken verrichten en nemen financiële zekerheden af van mensen die verzorgd hebben. Dit alles in een situatie van onvoldoende werkgelegenheid. De overheid lijkt door te

schieten in haar individualiseringsbeleid.

Naast de onderwaardering voor individuele zorg en opvoedingstaken, worden ook de maatschappelijk zorg- en opvoedingstaken in het overheidsbeleid ondergewaardeerd. Werk in de zorg- en opvoedsfeer is relatief slecht betaald en op onderwijs en de gezondheidszorg wordt in toenemende mate bezuinigd. Als deze ontwikkeling wordt voortgezet dan zal de positie van gezinnen en verzorgers verder verslechteren en zullen zorg en opvoeding nog meer in de marge gedrukt worden.

Uit het bovenstaande blijkt dat er grote veranderingen hebben plaatsgevonden in de afgelopen decennia. Hierdoor is de context waarin opvoedings- en zorgtaken worden verricht, veranderd. Met deze veranderingen heeft er in de publieke beeldvorming een verschuiving plaatsgevonden van wat door Dekker de 'witte legende' van het gezin, waarin het gezin van oudsher de bakermat van liefde en geluk is, naar de 'zwarte legende' van het gezin.¹¹ In deze donkere legende is het geluksverhaal eerder een smoes om de onderdrukking van vrouwen en kinderen te rechtvaardigen. Het gezin is door deze verschuiving uit de publieke beeldvorming verdwenen, het individu is daarvoor in de plaats gekomen. Het lijkt echter of nu ook de 'zwarte legende' niet meer voldoet; de effecten van rationalisering, individualisering en emancipatie op gezinnen worden zichtbaar en deze zijn niet even plezierig. Er zijn leemten ontstaan die om invulling vragen - het is tijd voor balans. Dit betekent niet de formulering van een nieuwe 'grijze' legende, maar de ontwikkeling van een gezinsbeleid waarin het gezin in zijn zorg- en opvoedfunctie, en het individu

in zijn individuele ontplooiingsbehoefte wordt erkend en waarin zorg en opvoeding gewaarborgd worden.

De huidige situatie is er één van overgang, waarin de vraag is ontstaan, maar het antwoord nog niet is geformuleerd. De leemte en de onzekerheid die hierdoor ontstaan, kunnen de oorzaak zijn van de bezorgdheid die door sommigen wordt ervaren en uitgesproken. Op grond van het bovenstaande lijkt het er echter op dat niet de waarden ontbreken, maar dat de nieuwe wegen waarop ze in deze tijd overgedragen en behaard kunnen worden nog niet geformuleerd zijn.

De ontwikkeling van integraal gezinsbeleid

Als de ontwikkelingen van gezinnen en samenleving nog eens op een rijtje worden gezet, dan komt het volgende naar voren:

- Het aantal gezinsvormen is vergroot.
  - De taak- en rolverdeling binnen gezinnen is aan verandering onderhevig.
  - Deze veranderingen hebben niet geleid tot emotionele verarming van opvoeding en zorg. Integendeel, de emotionele kant van opvoeden en zorgen wordt in gezinnen zelfs sterker benadrukt.
  - De samenleving is sterk gerationaliseerd en gesecculariseerd.
  - De veranderingen in gezinnen en in de samenleving hebben geleid tot een andere context voor opvoeden en zorgen en daarmee ook voor (nieuwe) knelpunten.
  - De samenleving, en met name het overheidsbeleid, is verder geïndividualiseerd.
  - De samenleving laat weinig waarde ring zien voor zorg en opvoeding.
- De taak waarvoor we ons gesteld zien, betreft de ontwikkeling van een beleid

dat mensen in staat stelt om in de hedendaagse samenleving voor elkaar te zorgen en kinderen op te voeden. De belangrijkste vraag is hoe deze taak gerealiseerd dient te worden? Welke randvoorwaarden kunnen de samenleving en de overheid ontwikkelen zodat mensen hun opvoedings- en zorgtaken aankunnen?

Een integraal gezinsbeleid vraagt om een overkoepelende visie en om instrumenten om deze visie te concretiseren. Vragen die hierbij gesteld dienen te worden zijn: Wat voor soort samenleving willen we? Wat is de rol van het gezin, de familie en van zorg en opvoeding daarbinnen? Hoe gaan we om met de vaak veronderstelde tegenstelling tussen individualisering en emancipatie enerzijds en het gezin anderzijds?¹² Zijn deze tegenstrijdig, sluiten individualisering en solidariteit elkaar uit? Wat is de rol van de overheid inzake gezinsbeleid? De uiteindelijke visie op christen-democratisch gezinsbeleid zal de resultante zijn van een keuze die ons inziens het beste gemaakt kan worden door kennis, inzichten en ervaringen uit de wetenschap en de praktijk te verbinden met de christen-democratische visie op mens en maatschappij.

Het gezin wordt door vele levenssferen en beleidsterreinen beïnvloed en heeft zelf ook invloed op sommige van deze sferen door participatie van een of meerdere gezinsleden. 'Gezinsrelevante' beleidsterreinen en levenssferen zijn: wetgeving, financieel en fiscaal beleid, de sferen van het werk, het onderwijs, de media, de buurt, de zorg, de kerk en andere levensbeschouwelijke organisaties en het vrijwilligerswerk. Bij de ontwikkeling van gezinsbeleid dient op al deze beleidsterreinen en binnen al deze

levenssferen, de positie van gezinnen bekeken te worden om te beoordelen of (aanvullend) beleid nodig is en zo ja, welk beleid. In de ontwikkeling van gezinsbeleid zal in eerste instantie de aandacht uitgaan naar drie beleidsterreinen: Financieel en fiscaal beleid; De combinatie van werk en zorg en Opvoedingsondersteuning door de sferen van onderwijs, zorg en buurt. De overige beleidsterreinen zijn binnen het CDA reeds gedeeltelijk vormgegeven of dienen in een later stadium uitgebreider uitgewerkt te worden.

Opvoedingsondersteuning

Een eerste vereiste inzake opvoedingsondersteuning is een overzicht van de behoefte aan ondersteuning in verschillende gezinnen. Gezinnen verschillen van vorm, maar daarnaast verschillen zij ook in sociaal-economische positie, in leefomgeving (grote steden, kleinere steden, dorpen en platteland) en in cultuur. Het is voor te stellen dat bijstandsgezinnen andere behoeften hebben dan tweeverdienersgezinnen, dat migrantengezinnen met verschillende culturele achtergronden verschillende zaken nodig hebben en dat de sociale steun in de diverse leefomgevingen verschilt en daarmee ook de behoefte aan ondersteuning. Welke zijn deze verschillen en hoe kan daarop beleid ontwikkeld worden?

Een tweede aspect betreft de leeftijd van de kinderen. Voor de ontwikkeling van kinderen is de leeftijd van 0 tot 4-6 jaar van groot belang. Niet alleen wordt in die periode de basis gelegd voor de verdere ontwikkeling, voor vele kinderen is dit ook de periode waarin de gezinsomgeving dominant is. Vanaf het moment dat kinderen naar school gaan wordt hun sociale omgeving vergroot. Dient opvoedingsondersteuning

met name afgestemd te worden op (ouders met) kinderen tot 6 jaar? Wat zijn de behoeften aan opvoedingsondersteuning voor ouders met oudere kinderen en pubers? Wat is de rol van de overheid in het kader van opvoedingsondersteuning? Dienen zaken wettelijk geregeld te worden, dient de overheid slechts een stimulerende rol te vervullen of dient de overheid zelf de uitvoering ter hand te nemen?

De opvoedingstaak lijkt te veranderen als gevolg van veranderingen in gezinnen en in de samenleving. Maar betekenen deze veranderingen ook automatisch meer problemen? Al langere tijd wordt van verschillende kanten de vrees geuit dat de primair verantwoordelijken voor de opvoeding van kinderen in toenemende mate minder goed in staat zullen zijn hun taak te verrichten, waardoor de kans op ontwikkelingsproblemen in de toekomst zal toenemen. Vos daarentegen is van mening dat alles rond de opvoeding geïntegreerd wordt.¹³ Normale

kinderen worden steeds meer als patiënt gezien en de opvoeding lijkt, aldus Vos, steeds meer op gedragstherapie. Hij pleit dan ook voor deprofessionalisering van de opvoeding. Is er nu sprake van problematisering van onproblematische gevallen of van een ontkenning van problemen of hebben sommige groepen wel en andere geen ondersteuning nodig? Als er problemen zijn, ontstaan deze dan door nieuwe behoeften aan ondersteuning of worden bestaande behoeften niet meer vervuld? Voorstelbaar is dat door de ontkerkelijking, de vergroting van de geografische afstand tussen kinderen en ouders en bijvoorbeeld ook de stadsvernieuwing, oude sociale verbanden die ondersteuning boden bij opvoeding, weggevallen zijn. Daarmee zou de vraag niet veranderd zijn, maar zijn, om het plastisch te zeggen, 'de leveranciers' weggevallen. De vraag is hier of (professionele) ondersteuning bij opvoeding slechts nodig is voor 'problematische' gezinnen of dat ondersteuning bij opvoeding een structureel

Een actieve rol van mannen in opvoeding, zorg en kinderopvang is onder andere een gevolg van de verhoogde arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. (foto Mieke Schlaman)

gegeven is voor vele 'normaal functionerende' gezinnen?

Door de verhoogde arbeidsmarktparticipatie van vrouwen en door bovengenoemde ontwikkelingen van geografische mobiliteit is een traditioneel zorgvangnet, dat met name bestond uit vrouwen, aan het wegvallen. Hierdoor wordt op anderen in de samenleving een groter beroep gedaan ten aanzien van opvoedings- en zorgtaken. Een actieve rol van mannen in opvoeding en zorg, kinder- en naschoolse opvang door organisaties en gastouderschap zijn hiervan voorbeelden.

De vraagstukken in deze zijn: wat is er aan voorzieningen op het gebied van kinder- opvang, naschoolse opvang en gastouderschap? Hoeveel gebruik wordt hiervan gemaakt? Dient er meer ontwikkeld te worden op dit terrein en wie dient dat te doen? Dient het onderwijs naast haar onderwijsstaak ook een deel van deze opvangtaak op zich te nemen of ligt de verantwoordelijkheid hiervoor bij welzijns- of buurtorganisaties?

Wat is de rol die de overheid hierin kan of zou dienen te spelen? Bij de vraag wie er moet zorgen voor welke ondersteuning ontstaat ook de vraag in hoeverre opvang en opvoedkundige ondersteuning reeds door dezelfde organisaties tegelijkertijd verricht worden en of dit wenselijk is?

Aandachtspunten hierbij zijn: de sociale omgeving van gezinnen en de behoefte aan opvoedingsondersteuning; de culturele achtergrond van gezinnen en de behoefte aan opvoedingsondersteuning; ondersteuning door maatschappelijk werk en de geestelijke gezondheidszorg; kinder- en naschoolse opvang; de opvang van jongeren en de rol van scholen inzake opvang en ondersteuning.

Financieel en fiscaal beleid

Bestaanszekerheid is een belangrijke voorwaarde om opvoedings- en zorgtaken adequaat te kunnen vervullen. Het financiële en fiscale overheidsbeleid is een instrument waarmee de samenleving haar waardering voor de uitoefening van opvoedings- en zorgtaken kan uitdrukken. Een positieve waardering van zorg en opvoeding zou betekenen dat gezinnen waarin opvoedings- en/of zorgtaken worden verricht financieel in staat worden gesteld om deze taken te verrichten en dat de financiële positie van degenen die zorgen en/of opvoeden zeker is. Hoe staat het met de financiële positie van gezinnen en die van de zorgers/opvoeders? Is het in Nederland ook zo, dat bepaalde groepen in de samenleving het financieel steeds moeilijker krijgen en worden hun mogelijkheden tot opvoeden en zorgen daarmee verkleind? Genieten verzorgers en opvoeders, in hoofdzaak vrouwen, een garantie tot bestaanszekerheid? In Nederland hebben ook niet werkenden recht op AOW, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland, maar biedt de AOW, met name gezien de toenemende vergrijzing, voldoende bestaanszekerheid? Nu zal het aantal vrouwen dat nooit betaald werk verricht afnemen, maar vele vrouwen en enkele mannen breken hun loopbaan nog (tijdelijk) af om kinderen, en in wat mindere mate, om hulpbehoevende ouders te verzorgen. Hoe staat het met de opbouw van hun bestaanszekerheid? Een geïndividualiseerd belastingstelsel moedigt zowel mannen als vrouwen aan om te werken, maar zou wel eens zeer ontmoedigend kunnen zijn ten aanzien van het verrichten van zorgtaken. Belastingstelsels die wel gericht zijn op zorg, ontmoedigen vaak de arbeidsparticipatie van de minst-verdie-

nende en dat is in de meeste gevallen de vrouw. Gezinsvriendelijk fiscaal beleid is dan weer strijdig met emancipatiebeleid. In het licht van het bovenstaande en tevens gezien vanuit de idee van overzichtelijkheid en praktische uitvoerbaarheid, is de vraag of oplossingen primair gezocht dienen te worden in de fiscale sfeer of meer in de financiële sfeer. Met betrekking tot de verschillen tussen gezinnen is de vraag: Dient er een algemeen beleid of een doelgroepenbeleid ontwikkeld te worden? Ligt de oplossing in een volksverzekering of in inkomensafhankelijk beleid? Aandachtspunten hierbij zijn: de mogelijkheden en onmogelijkheden van verschillende fiscale stelsels zoals het splitsingsstelsel, de *tax credit* en de voetverheveling; (inkomensafhankelijke) kinderbijslag en opvoedgeld; studiefinanciering; subsidiëring van kinderopvang; de gezinsvriendelijkheid van sociale zekerheid en de pensioenopbouw van verzorgers.

De combinatie van zorg en werk

De relatie tussen de sfeer van het werk en gezinnen is een tweezijdige. Enerzijds biedt het hebben van werk een grotere kans op bestaanszekerheid, anderzijds kan werk een bron van spanning zijn in combinatie met zorgtaken. In het licht van bestaanszekerheid voor gezinnen dient ernaar te worden gestreefd dat burgers primair in hun eigen onderhoud kunnen voorzien door middel van betaalde arbeid. Bestrijding van

werkloosheid is ook in het kader van gezinsbeleid van groot belang. In het licht van de uitvoering van zorgtaken dient gestreefd te worden naar een optimale afstemming tussen werk- en gezinssituaties. Het 'hebben van werk' en de 'combinatie van werk en zorg' kunnen ten dele in elkaars verlengde worden geplaatst. Beide betekenissen van werk zijn gebaat bij de herverdeling van betaalde arbeid. Door deeltijdwerk en langere verlofperiodes, ontstaan leemten in bedrijven die (tijdelijk) ingevuld kunnen worden door werklozen. Gezien de complexiteit van het thema werkgelegenheid en het arbeidsmarktbeleid, zullen deze hier niet verder uitgediept worden, maar zal met name op de combinatie van werk en zorg worden ingegaan.

Met betrekking tot de combinatie van werk en zorg is de herverdeling van zorg noodzakelijk. Deze herverdeling vraagt om een meer actieve rol van vaders en de samenleving ten aanzien van opvoeden en zorgen. Vrouwen zijn nog steeds primair zorgverantwoordelijk. Door hun verhoogde arbeidsparticipatie wordt dit in steeds mindere mate mogelijk en wordt dit door velen ook niet meer gewenst. Aan mannen wordt gevraagd om actief deel te nemen aan opvoedings- en zorgtaken. Deze vraag is niet van vandaag en toch loopt het niet storm met zorgende mannen. Zijn het met name culturele beperkingen, opvattingen over mannen- en vrouwenrollen die de geringe

---

**Nodig is de
ontwikkeling van
een gezinsbeleid
waarin het gezin in
zijn zorg- en
opvoedfunctie, en
het individu in zijn
individuele
ontplooiingsbehoefte
wordt erkend en
waarin zorg en
opvoeding
gewaarborgd
worden.**

---

zorgactiviteit van mannen verklaren of spelen er structurele maatschappelijke factoren mee? Welke zijn deze en waarom belemmeren ze vrouwen niet? Hoe kunnen mannen gestimuleerd worden om meer te zorgen? Ook de maatschappij wordt aangesproken op haar zorgverantwoordelijkheid. Onder het speerpunt 'Opvoedingsondersteuning' zijn de rollen van de buurt, zorginstanties en onderwijs reeds besproken. De vraag hier is echter: Wat is de rol van de werkgevers in deze? In welke mate zijn zij verantwoordelijk voor de zorgtaken van werknemers? Organisaties functioneren in een maatschappij. Ze genereren maatschappelijke verandering, maar ondergaan die ook. Zij vragen om veranderingen van hun werknemers, bijvoorbeeld op het gebied van opleidingen, maar krijgen ook te maken met veranderde werknemers. Meer werknemers dan vroeger combineren werk- en zorgtaken. De OECD heeft dit in 1992 reeds erkend door de Europese werknemer als 'een persoon met zorgtaken' te definiëren.¹¹ Aan organisaties wordt in toenemende mate gevraagd om rekening te houden met de zorgtaken van werknemers door mogelijkheden van deeltijdwerk, flexibele arbeidstijden en zorgverloven te vergroten. Flexibilisering is voor vele bedrijven echter met name een vereiste vanuit de markt waarop zij opereren. Zo leidt de vraag om flexibele organisaties momenteel tot een snelle toename van flexibele arbeidscontracten. Deze contracten bieden weinig continuïteit en bestaanszekerheid aan werknemers en zijn derhalve zeer gezinsonvriendelijk. De vraag is of deze beide vragen tot flexibilisering zodanig gecombineerd kunnen worden dat zowel het zakelijke als het gezinsbelang gediend wordt.

Het CDA redeneert vanuit het principe dat oplossingen daar moeten worden gezocht waar ze het best uitgevoerd kunnen worden. Dat betekent in het kader van de combinatie van arbeid en zorg dat dit niet een primaire overheidstaak is, maar dat deze in eerste instantie bij gezinnen en bij de sociale partners ligt. In laatste instantie, als de oplossingen op de eerdere niveaus niet toereikend zijn, dient de overheid in te grijpen. Hoe is de huidige staat op het gebied van arbeid en zorg? Hoe gaan werkgevers om met de combinatie van werk en zorg van hun werknemers? Welke 'work-family arrangements' zijn er? Wat is er in CAO's geregeld en hoe staat het met werknemers die niet onder een CAO vallen? Wat zijn de ervaringen van werkgevers die 'zorgvriendelijk' zijn? Wat is de rol van de overheid in de combinatie van werk en zorg? Aandachtspunten hierbij zijn: de mogelijkheden van loopbaanonderbreking; de verschillende vormen van zorgverlof, waaronder ouderschapsverlof; eventuele doorbetaling van zorgverlof; de mogelijkheid tot deeltijd werken, al dan niet in combinatie met bedrijfstijdverlenging; de rol van de sociale partners; de rol van bedrijven inzake kinderopvang; de handhaving van de zondag als collectieve vrije dag.

Slot

'Opvoedingsondersteuning', 'financieel en fiscaal beleid' en 'de combinatie van werk en zorg' zijn zeer belangrijke aandachtspunten als het gaat om gezinnen en de ontwikkeling van gezinsbeleid. Met weinig geld worden opvoedings- en zorgtaken tot een zware last, zonder werk is er weinig geld en weinig perspectief en zonder ondersteuning van bijvoorbeeld onderwijs zou opvoeden een onmogelijke taak zijn. Het zijn be-

langrijke aandachtsgebieden, maar niet de enige waartoe gezinsbeleid zich zou moeten beperken. De media, de woningbouw, de buurt, de vrije tijd zijn tevens van groot belang in dit kader. Zoals in het begin reeds is aangegeven, is de ontwikkeling van gezinsbeleid geen eenvoudige klus. Dat betekent dat tijd, geld en aandacht nodig zijn. Tijd, geld en aandacht om bestaande instrumenten te toetsen, maar ook om vooruit te (blijven) kijken en denken. Een blik op de toekomst, zodat er straks sprake zal zijn van anticiperen in plaats van corrigeren, als het om gezinnen gaat.

Drs. J.E.B. Markvoort is projectmedewerker Gezinsbeleid bij het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Noten

1. Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *1 + 1 = samen*, 1986.
Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Zinvol leven*, 1988.
2. Waarvan de meest recente publikaties; CDA Vrouwenberaad: *Vernieuwd Ouderschap*, 1992, *Samenleving in balans*, 1995, *Wie zorgt er voor de kinderen*, 1995 en CDA Tweede Kamerfractie Concept-notitie *Gezins- en familiebeleid en personen en familierecht*, 1995.
3. Aansluitend bij de terminologie die in de publieke discussie wordt gehanteerd, zal in deze notitie worden gesproken over 'gezinsbeleid'. Het beleid dat hiermee bedoeld wordt, is echter gericht op familie- en gezinsverbanden.
4. Dit mede op basis van het feit dat in het najaar een WI-publikatie zal verschijnen over 'Ouderenbeleid'.
5. Cuyvers, P., 'Het Gezin, sociale zekerheid en sociaal-democratische onzekerheid', *Socialisme en Democratie* 4, 1996.
6. Zie noot 1.
7. Saskia Keuzenkamp, *Emancipatiebeleid en de levensloop van vrouwen*. Een toekomstanalyse (Tilburg 1995) 70-77.
8. Moree, M. 'Vrouwen en Arbeidsmarktbeleid' in: Schuyt, K. en Veen, R., van der, *De verdeelde samenleving; Een inleiding in de ontwikkeling van de Nederlandse verzorgingsstaat* (Leiden/Antwerpen 1986) 84.
9. Weber in Ritzer, G. *Sociological Theory* (New York 1983) 142-143.

10. Gerris, J.R.M. in: CDA Vrouwenberaad, *Wie zorgt er voor de kinderen*, 1995.

11. Zie noot 1.

12. Individualisering heeft meerdere gezichten. Zo kan het 'emancipatie' en 'individuele vrijheid' betekenen, maar kan het ook het gezicht van 'calculerend' en 'op eigen voordeel uit zijn' dragen. De gehanteerde beeldvorming van individualisering is van groot belang bij de formulering van beleid. Het lijkt erop dat in het huidige overheidsbeleid met name het beeld van de calculerende burger overheerst, waar tegenover een calculerende overheid moet worden gezet.

13. M. Schötteldreier in gesprek met orthopedagoog R. Vos, 'Opvoeders worden onzeker gemaakt', *Volkskrant* 6 mei 1996, 6.

14. OECD, *Shaping structural change*, Parijs 1992.